

KIBRIS TÜRK VE AZERBAJYAN MASALLARINDAKİ ORTAK DİL ÖZELLİKLERİ

Common Language Aspects in Fariy Tales of Cyprus and Azerbaijan

Mustafa GÖKÇEOĞLU

Özet: Bu makalede, Azeri Türkleriyle Kıbrıs Türklerinin eski birlikteliğinden kaynaklanan ortak dil değerleri her iki yönde derlenen masallar, efsaneler üzerinden örneklerle ortaya koyulmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azeri Türkleri, Kıbrıs Türkleri, masal, efsane, ortak dil

Abstract: In this article, the common language/lingua franca values originating as a result of cohabitation of Azerbaijani Turks and Cypriot Turks are intended to be presented and analyzed in the light of fairy tales and myths compiled.

Key words: Azerbaijani Turks, Cypriot Turks, fairy tales, myths, common language/lingua franca

Atalarımız Orta Asya'dan çıktuktan sonra Kafkaslara, Azerbaycan'a ve İran'ın kuzeyine, güneyde de Türkistan'a yerleşmişler. Göç ettikleri topraklarda da devletler kurmuşlardır. Gerçi Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletleri'nin devlet dili Farsça ve Arapça olmasına karşın halkın dili tıpkı Orta Asya'da olduğu gibi Türkçe'dir. Bölgedeki Türklerin hepsi de Oğuz lehçesini konuşmaktadır. Kısacası ortak bir dilleri vardır.

Malazgirit savaşının kazanılmasından sonra çok sayıda Türk boyu Anadolu'ya göçmüşler, bu yeni toprakları kendilerine yurt edinmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs adasını Venediklilerden almasının ardından adanın valisi Sinan Paşa 1572 yılında bir tahrir yaptırdı. Yaptığı araştırma sonucu o günün geçer akçe olan iş türlerini ve zanaatlarını saptadı. Ayrıca Kıbrıs coğrafyasında ekilip biçilen ürünleri ve yetiştirilen hayvan türlerini öğrendi. Elde ettiği verileri İstanbul'a bildirdi. Sinan Paşa'nın saptamalarına göre feranlar çıkarıldı.

Anadolu ve Karaman ve Rum ve Zülkadriye'de Vaki Olan Kadılara feranlar gönderildi. Feranlara zanaatkarlar için şöyle yazıldı:

... şehir ve kasabatta olan erbâb-ı hiref ve ehl-i sanayi'den pabuççu ve başmakçı ve derzi ve takyeci ve kemhâcı ve mutaf ve hallâç ve kazaz ve aşçı ve başçı ve mumcu ve semerci ve nalbant ve bakkal ve debbağ ve demürcü ve dülger ve bennâ ve taşcı ve kuyumcu ve kazancı...”

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde suçları küçük olanlar Sakız ve Midilli Adaları'na sürülürdü. Daha büyük suçlu olanlar Kıbrıs'a ve Akka Kalesi'ne gönderilirdi. En büyük suçluların ya boyunları vurulurdu, idam edilmeyenlerse Fizan ve Yemen'e sürülürdü. Osmanlı Devleti çıkardığı çok sayıdaki fermanla Kıbrıs'a sürgünler yaptı. Büyük şair Namık Kemâl de bunlardan birisidir. Köyüm olan Gönyeli'yi kuran Anamurlu Kurt Ali'yle Aksaraylı Mehmet Efendi de bu sürgünlerden ikisidir. Atalarımızı yeniden yollara düşürdüler. Osmanlı Devleti yeni aldığı topraklardaki nüfus yapısını dengeledi. Atalarımız gelirlerken kültürlerini de getirdiler. Otunu, yaprağını, hayvanını, haşatını bilmedikleri bu topraklara uyum sağladılar. Bu toprakları kendilerine yurt bellediler. Geleneklerini, göreneklerini, dillerini, inançlarını sürdürdüler. Günümüze kadar taşdılar. Dahası var olan dil değerlerinin üzerlerine yeni değerler kattılar. Yeni tanıdıkları bitkilere, hayvanlara yeni adlar verdiler ya da Türk Dili'nin yapısına bağlı kalarak yeni sözcükler türettiler. Eski bildiklerini de korudular. Sonuçta çok zengin bir miras bıraktılar.

Biz bu bildirimizde Azeri Türkleriyle eski birlikteliğimizdeki ortak dil değerlerimizi her iki yönde derlenen masallar, efsaneler üzerinden örneklemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler:

1. Soru sormak:
 - 1.1. Beş N
 - 1.2. Hangi
 - 1.3. Kim
 - 1.4. Vurguya dayalı sorular
2. Devrik cümleler
3. Masal tekerlemeleri:
 - 3.1. Masalların giriş tekerlemeleri
 - 3.2. Masalların bitiriş tekerlemeleri
4. Masallarda bir yerden bir yere gitme betimlemeleri
5. Masallardaki güzellik tanımları
6. Ortak atasözleri ve deyimler
7. İrdeleme ve Sonuç

1. Soru Sormak

1.1. Beş N

Bir nedirik (şey) konusunda bilgi edinmek amacına yöneltlen, karşılık gerektiren söz ya da yazıya soru deriz. Dilimizde N göstergesiyle başlayan beş sözcük vardır. Bunlar nasıl, ne, nerede, nereden ve niçindir. Azərbaycan dilinde nere yerine hara; nereden yerine hardan sözcükleri kullanılmaktadır.

Örneklemleri aşağıda adı geçen kitaplardan yapacağım.

- Azərbaycan Folkloru Külliyyatı başlığı altında beş cilt biçiminde yayınlanmış olan Azərbaycan masallardan
- Ramız Cəfərov'un 2008 yılında çıraç Neşriyatında basılan İkiqat Mühəsira adlı kitabı.

Azərbaycan dilindəki sorulara örnəklər

Hara gedirşən?¹

Sızə kımnən dəyim, hardan dəyim?²

Nacım adı nədi?³

Oğlan sən nədən bildin ki ben şaham?⁴

Dəv sizi niyə tilsimə salıbdı?⁵

Azərbaycan Çağdaş Yazımındaki Sorular:

Elimdeki kitap Mahirə Abdulla'nın 2011 yılında Adiloğlu Neşriyatta çıkan Ağılı qadının İntiharı'dır. Bu kitaptan da soru sözləriylə sorulan sorular vardır.

- Göresen, bu kəndir harda yələnəcək?⁶
- İnsan nə gədər yeyər?⁷
- Necə gədim pul kəsirəm?⁸
- Beş niyə yazersan?⁹

¹ Azərbaycan Folklor Külliyyatı cilt 2. s.35

² a.g.e. s.146

³ a.g.e. s.30

⁴ a.g.e. s.383

⁵ A.g.e. s.22

⁶ Ağılı qadının intiharı s.14

⁷ a.g.e. s.11

⁸ a.g.e. s.12

Kıbrıs Türk halk kültürüyle ilgili ilk kitabım Tezler ve Sözler 1 adını taşımaktadır. Kitabı 1988 yılında Gençlik Merkezi Dörtrenk Basımevi'nde basımını gerçekleştirdi. Verilen örneklerden de görüleceği gibi N imiyle başlayan soru sözcüklerini Kıbrıs Türkleri de kullanmaktadır.

- a) İrağın nasıl?¹⁰
- b) Na'pacañ bunarı?¹¹
- c) Neçin tez gelmediñ?¹²
- d) Er davranmaq nedir?¹³
- e) Nerden bildiñ?¹⁴

1.2. Azerbaycanda hansı (hangi) sözüyle de sorular sorulmaktadır.

Hansı kişi?¹⁵

1.3. Azerbaycanda kim soru sözcüğüyle de soru sorulmaktadır.

Ey cavan, sə kimsən?¹⁶

Kıbrıs masallarında, efsanelerinde ve çağdaş yazında hangi ve kim soru sözlerini kullanırız.

Hangimiz içecek evveli Ta Resul Allah?¹⁷

Kim o?¹⁸

1.4. Soru ekleriyle üretilen tümceler.

Soru kavramını içeren eklerle, soru ekleri denir. Bunlar mı, mi, mu ve mü'dür. Türkiye'de ve Kıbrıs'ta soru ekleri sözcükten ayrı yazılmaktadır. Oysa Azerbaycan'da sözcüğe birleştirilerek yazılır. Adı üstünde ektir. Sanırım Azerbaycan'daki bu uygulama en doğrusudur. Bu konuyu örnekleme gereğini görmedim.

⁹ a.g.e. s.10

¹⁰ Tezler ve Sözler I s.18

¹¹ a.g.e. s.16

¹² a.g.e. s.19

¹³ a.g.e. s.17

¹⁴ a.g.e. s.15

¹⁵ Azerbaycan Folkloru Külliyyatı cilt 3 s.76

¹⁶ Azerbaycan Folkloru Külliyyatı cilt 2 s.11

¹⁷ Tezler ve Sözler I s.220

¹⁸ a.g.e. s.261

Soru sözcüğü ya da soru eki olmayan soru tümcelerinde tümcenin son sözcüğünün son hecesi uzatılarak ve vurgulanarak söylenir. Azerbaycanlılar geleneksel dillerini yadsımak şöyle dursun önemsediklerinden çağdaş edebiyatta da kullanmaktadırlar. Örneğin Mahirə Abdukkə'nin Ağıllı Qadının İntihar kitabında da vardır. Çok sayıdaki örnekten iki tane vermek isterim:

Oğul fikrini eləyirsən mi?¹⁹

Gözünə bağın görünür mü?²⁰

Kıbrıs'ta da günlük yaşamda ve masalarda soru imi ve soru sözcüğü kullanmadan sorular sorulmaktadır. Bizler de böylesi yapılarıdaki soru tümcelerinin son sözcüğünün son hecesini vurgulayarak uzatırız. İşte iki örnek:

Tanıdın beni?²¹

Hiş olur?²²

2. Devrik Tümceler

Öğeleri Türk dili kurallarına göre sıralanmamış olan, yüklemi diğer öğelerden daha önce gelen tümcelere, devrik tümceler denir. Türkiye'de konuşma dilinde rastlanmaktadır. Devrik tümceler Türk Edebiyatı'na ellili yılların ortalarında Nurullah Ataç'la girdi. Azerbaycan'da günlük konuşmalarda halk edebiyatında ve çağdaş yazında sıklıkla kullanılmaktadır. İşte örnekler:

Qalx ayağa qoca aşığı!²³

Gəl, mənim gözəlim!²⁴

Kıbrıs Ağızlarında da devrik tümceler çok sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca çağdaş yazınımızda da bol sayıda devrik tümce bulunmaktadır. Örnekler:

Bakacañ devin, gözlerine²⁵

Gelir ovlan bir ağacın altına.²⁶

¹⁹ Azerbaycan Folkloru Külliyyatı s.4

²⁰ a.g.e. s.31

²¹ Tezler ve Sözlər I s.254

²² a.g.e. s.255

²³ Azerbaycan Folkloru Külliyyatı, cilt 2. 2.29

²⁴ a.g.e. s.30

²⁵ Tezler ve Sözlər I s.53

²⁶ a.g.e. s.56

3. Masal Tekerlemeleri

Masal anlatıcıları çoğu zaman masala damdan düşer gibi girmez. Dinleyicilerin dikkatlerini çekmek için olaya bir tekerlemeyle başlarlar.

Prof. Dr. Pertev Naili “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı” adlı yapıtında tekerlemelerin tanımını şöyle yaptı:

“Uyaklar ve uyaklarla elde edilen ses uyumları ve çağrışımlarla, birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz, bir takım hayallerle, düşüncelerin sıralanmasından oluşa gelmiştir.”²⁷

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’yse, tekerleme tanımını şöyle yapmaktadır:

Çoğunlukla basmakalıp söz. Çoğunlukla masalların başında bulunan uyaklı giriş sözleri. Ortaoyununda özellikle Kavuklu’nun kullandığı sözler. Saz ozanları arasındaki deyiş yarışı.

Tekerlemeler çeşitlilik gösterirler. Tezler ve Sözler 2 adlı kitabımda tekerlemeleri sınıflandırmıştım.

- a) Sayışmaca tekerlemeleri
- b) Ayıklamayı sağlayan tekerlemeler
- c) Oyunlara eşlik eden tekerlemeler
- d) Ebeyi bulmaya yarayan tekerlemeler
- e) Çevrimli tekerlemeler
- f) Kendi başlarına oyun olan tekerlemeler
- g) Satıcı tekerlemeler
- h) Ad tekerlemeleri
- i) Masal tekerlemeleri

3.1. Masalların giriş tekerlemeleri

Çoğu zaman masallar tekerlemelerle başlar.

Azerbaycan masallarının giriş tekerlemeleri

Elimdeki beş ciltlik Azərbaycan Fokloru Külliyyatı adlı kitaplardaki masallar karmaşık yapılı uzun tekerlemeler yerine oldukça ilginç tekerlemelerle başlamaktadır. Ama uzun olanları da vardır:

²⁷ Tezler ve Sözler 2 s.27

Şah oqlu Abbas cənnət məkan
İki qaz bir gidərkan
Taraziya vurdu təkən.
Hamam hamam içində
Xalbir saman içində
Dəvə dəlləlik elər.
Günlerin bir günündə
İsfahının çölündə
Qarışqa şıllaq atdı
Dəvə balçıqa batdı.
Bir qoçaq milçək,
Onu dartıb çıkardı.²⁸

Günnərin bir günündə, kasıfların öyündə biri varıydı. Allahdan başqa həç kim
yo huydu, bir paçcah varıydı.²⁹

Nağıl-nuğul bilmərəm, bilsəm də söyləmərəm.
Sahdan gelmiş nökerəm, dinme qavırgalarını
Sökərəm sizə kimdə danışım, kımənən deyim
Keçmiş dərdə bir qoja qarı varıymış.³⁰

Kıbrıs halk masallarında tekerleme

Kıbrıs halk masalları genelde karmaşık yapılı tekerlemelerle başlar: Birinci
örneğe benzer aşağıdaki tekerlememiz vardır.

Bir vardı bir yovudu
Evvel zaman içinde
Galbır saman içinde
Develer çingır oynar
Esgi hamam içinde
Pire barbarikan
Deve dellalıkan
Ben anamın beşini sallarkan
Anam düşdü beşigden
Bubam girdi eşigden
Dayam gorkusuynan
Adladın pençireden

²⁸ Azərbaycan Folkloru Külliyyatı. S.82

²⁹ a.g.e. s.256

³⁰ a.g.e. s.274

Başım vurdu üsd başa
Gördüm ald eşii.
Zamanın hügmünde
Bir adam varımış.³¹

Bir varmış bir yogmuş
İllallahdan başga kimsecigler yogmuş
Vagdıynan iki gız gardaş varımış.³²

Mesel mesel ben bilmem
Bilirsam da sövlemem
Hele kimden deyeceyim
Vagdın birinde
Zamanın ikisinde
Bir gocagarıçığ varımış.

3.2. Masallardaki bitiriş tekerlemeleri.

Masallar hop diye bitirilmez. Yemek yendikten sonra meyve ya da tatlı yenmesi gibi masallar da genelde bitiriş tekerlemeleriyle son bulur.

Azerbaycan masallarındaki bitiriş tekerlemeleri:

Azerbaycan masallarındaki bitiriş tekerlemeleri, giriş tekerlemelerine göre daha uzundur. Örnekler:

Şah əhvalatı öyrənəndən sonra təzədən Gül xanıma nişan qoyur. Qırx gün qırx gecə toy olur. Onlar murazlarına çatırlar. Şah kişini də özünə vəzir seçir. Siz də öz murazınıza çatın. Yeyin- için dövrə kecin.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri nağıl söyləyənin, biri naqıla qulaq asanın.³³

Qırg gün qırx qece Məhəmmədlə Gülzar xanıma toy edirlər.

Onlar muradlarına çatdılar, dövran keçirdilər. Sız də muradınıza çatın, dövran sürün.³⁴

³¹ Ay Oğlum Ayan Oğlum 2.462

³² Ay Oğlum Ayan Oğlum s.118

³³ Azərbaycan Folkloru Külliyyatı s.386

³⁴a.g.e. s.365

Mercan Xanımla əmişi oğluna qırq gün qırq qecə toy eliyib evləndirdilər. Onlar muradlarına çatdı. Siz də muradınıza çatın.³⁵

Kıbrıs masallarının bitiriş tekerlemeleri.

Kıbrıs masalları bitiriş tekerlemeleri tıpkı Azərbaycan masallarının bitiriş tekerlemeleri kimi olduqca ilginçdir.

Tam meseli bitirirən göğden üş elma düşmüş. Birini Çangarla çocugları yemiş. Birini meseli annadan yemiş. Birini də meseli dinneyenner yedi.³⁶

Padişahın gücüg ovluynan pedmezcinin gızı evlənmüş. Mürad alıb, mürad vermişlər. Onar ermiş müradlarına, biz də çıkalım kerevetlerine.³⁷

Kırg gün kırg gece düvün yabdılar. Evlənilib mudlu oldular. Ben də burakıb da geldim.³⁸

4. Masalarda bir yerden bir yere gitme.

Masal kahramanlarının yolculukları çoxdur. Sorunlarını çözmək, amaçlarına ulaşmaq üçün yollarda, ovalarda, dağlarda, tepelerde dolaşırlar. Giderlərkən kimi zaman kuş olup uçurlar, bəzən yel yepək giderlər. Aldıkları uzaklıqlar da az buz değildir.

Az gətirdi, üz gətirdi, dərə tərə düz gətirdi, on-on beş gün yol gətirdi.³⁹

Dərələrdən sel kimi tərələrdən yel kimi, badeyi - sərsər kimi ayax üzəngidə, diz qavırgada üç gün gejanı gündüzə qatıf yol gətirdi.⁴⁰

Az gidmiş uz gidmiş, dere tepe düz gidmiş, altı ay bir güz gidmiş, dönüb ardına bağmış, bir harmannıg yol gidmiş.⁴¹

Atına adladı. Yolda teg adlıya selam vermedi. Dereleri sel kimi, tepeleri yel kimi aşdı.⁴²

³⁵ a.g.e. s.214

³⁶ He Babam De Babam s.515

³⁷ a.g.e. s.231

³⁸ a.g.e. s.83

³⁹ Azərbaycan Folklor Külliyyatı c 1+3 s.5

⁴⁰ Azərbaycan Folklor Külliyyatı cilt 2 s.158

⁴¹ Ay Oğlum Ayan Oğlum s.261

⁴² a.g.e. s.194

5. Masallardaki Güzellik Tanımları.

Sağlıklı düşünenler yaşam boyu iyinin, doğrunun, erdemlinin, güzelliğin peşini hiç bırakmazlar. Kişilerin seçkileri ve ölçütleri bu bağlamda az da olsa farklılıklar gösterir. Konu kadın olduğunda doğal olarak tanımlamaları da değişiklik göstermektedir. İşte tanımlamaları ortaya koyan sözler: Albenili, ay parçası, alımlı, bir içim su, gökçek, gösterişli, gelgelli, şirin, estetik. Örnekler uzayıp gider. Bu ölçütlerin bazılarına doğal olarak masallarda da rastlamaktayız. İşte örnekler:

Dönməz baxdı ki, qarşısında bir qız dayanıf. Aya deyir sən çıxma, mən çıxım. Günə deyir: Sən çıxma, mən çıxım, gəl məni gör, dərdimnən öl. Dönməz bir könlüdən min könlə qıza vuruldu.⁴³

Qız nə qız, elə bil Allah laala onu kefinin ən Xoş zamanında yaratmıştı. Adam baxanda dəyir, bir də baxım. Baxanda da bu dünyadan əl üzür.⁴⁴

Qız nə qız. Görən deyir yemi yiyim içmiyim, bunun xatti-xalına, gülcəmalına tamaşa eliyim. Aya deyir sən çıxma mən çıxım, günə deyir sə çıxma mən çıxım.⁴⁵

Kıbrıs Halk Masallarında Güzellik Tanımları

Kıbrıs Türk halk masallarındaki güzellik tanımlarının çoğu Azerbaycan masallarındaki tanımlarıyla büyük benzerlik göstermektedir. Örneğin her iki toplumdaki güzellik ölçütlerinin en temel belirleyicisi ayın on dördüdür. Biz çocukken anamıza “Ay Ana” diyerek çağırırdık. Böyle çağırarak da analarımızın güzelliğini ünlemiş olurduk. Örnekler:

Kapıya güzeller güzeli bir gız çıgmış. Padişah ovlı gızı görünca dizlerinin bağları çözülmüş.⁴⁶

Gız daşgın döşgünmüş. Yüzüne fisge vursañ gan atılırmış. Boy dersañız boy, endam dersañız endam, gören bir daha bağmag isdermiş. Yörüdünde bedeni tir tir titirmiş. Gızı gören gençlerin içi gidermiş.⁴⁷

Gıza bir bağmış, bir daha bağmış. Gızın güzellinden eli ayı goyvermiş. Yürei güm güm dövünmeye başlamış. Sovug sovuğ terlemiş. Gezdi dolaşdı yerlerde çoğ güzeller görmüş amma bu gızın güzelli bir başgaymış. Görürkandan dutulmuş.⁴⁸

⁴³ Azerbaycan Folklor Külliyyatı cilt 1 s.257

⁴⁴ Azerbaycan Folklor Külliyyatı cilt 2 s.387

⁴⁵ a.g.e. s.221

⁴⁶ Ay Oğlum Ayan Oğlum s.238

⁴⁷ a.g.e. s.366

⁴⁸ a.g.e. s.231

6. Kıbrıs Türk ve Azerbaycan Dilindeki Ortak Atasözleri ve Deyimler.

Horasan'da Azerilerle birlikte yaşayan atalarımız Anadolu'ya gelirlerken doğal olarak dillerini de birlikte getirdiler. Kıbrıs'taki Türkler fermanlarla Anadolu'dan koparılarak Kıbrıs'a taşındılar. Atalarımız gelirlerken getirdikleri dil değerlerini koruyup varsıllaştırarak bizlere ulaştırdılar. Böylece Azerilerle başlangıçta var olan dil ve dille ilgili nicelikler ve nitelikler günümüze ulaştı. Bu bildirimizde dille ilgili "Atasözleri" ve "Deyimler" konularını ele alıp irdeleyeceğiz. Kuşkusuz her iki örneklemede az sayıda örneği ele alabileceğiz.

Atasözleri

Kıbrıs gibi küçük bir adada bir atasözü değişik varyantlar biçiminde de dillendirilmektedir. Durum böyle olunca birbirlerinden neredeyse iki bin kilometre uzakta yaşayan Azerbaycan Azerileriyle Kıbrıs Türklerinin bu kadar çok özdeş (aynı) ve benzer atasözlerinin bulunmasının temel nedenleri soyumuzun aynı soy, köklerimiz de aynı kökler olmasıdır. Ortak atasözleri de geçmişteki birlikteliğimizin kesin ve kuşku götürmez kanıtlarıdır ve ortak değerlerimizin yalnızca bir boyutudur. Bu ortak sözel değerlerimizi kuşaktan kuşağa aktarıp bizlere kadar ulaştıran atalarımızı bu vesileyle rahmetle anmak isterim.

Kıbrıs Türk Atasözleri

- 1- Aç ayı oynamaz.
- 2- Akacağ gan damarda durmaz.
- 3- Allah bir, söz bir.
- 4- Aman deyene el galdırmazlar.
- 5- Arpa eken buğday bişmez.
- 6- Asdarı yüzünden bahalı.
- 7- At beslenirken, kız isdenirken.
- 8- At binenin, gılış guşananın.
- 9- At ölür meydan galır,
yiyid ölür şan galır.
- 10- Ayañı yorganıña göre uzad.
- 11- Baa bağ üzüm olsun
yemeye yüzüñ olsun.
- 12- Baa bakarsañ baa olur
bagmzsañ dağ olur.
- 13- Bal dutan barmag yalar.
- 14- Belâ belâyı getirir.

Azerbaycan Atasözleri

- 1- Ac ayı oynamaz.
- 2- Axacaq qan damarda durmaz.
- 3- Allah bir, söz bir.
- 4- Aman deyənə, el galdırmazlar
- 5- Arpa əkən buğda biçməz.
- 6- Astarı üzündən bahadı.
- 7- At bəslənirkən, qız istenirkən.
- 8- At minənidir, Qılnc qurşananın.
- 9- At ölər- meydan qalır,
iqid ölər – şan qalar.
- 10- Ayağını yorganına görə uzad.
- 11- Baqa bax üzüm olsun,
yeməyə üzün olsun.
- 12- Bağa baxarsan bağ olar,
baxmazsan dağ olar.
- 13- Bal tutan barmax yalar.
- 14- Bəla bela gətirər.

- 15- Beslə gargayı oysun gözünü.
16- Bilməzsən bir bilənə sor.
17- Bilməməg ayıb deyil,
sormamağ ayıbdır.
18- Borşlu ölməz, beñzi sararır
19- Böylə gam böylə keder,
böylə geldi böylə gider.
20- Böyüq başın, böyüq derdi olur.
21- Bülbülün çegdi dilinin belâsıdır.
22- Tag tag eden nalçadır,
iş bitirən ağcadır.
23- Çog söz yalansız,
çog mal haramsız olmaz.
24- Dadımlıqdır doyumluğ deyil.
25- Daa başında duman egsig olmaz.
26- Dərd ağladır aşğ sövledir.
27- Dərd var gelir geçer,
dərd var deler geçer.
28- Dərdi çeken bilir.
29- Dərdi verən dermanını da verir.
30- Devrişin figri neyisa, zigri da odur.
31- İşdən ardmaz dişdən artar.
32- Dost başa (bakar),
düşman ayağa (bakar).
33- Ev alma qonşu al.
34- Eken biçər gonan göçər.
35- Agrabanın ağrabaya
eddiyini agrab edmez.
36- Emanete hiyanət olmaz.
37- Fala inanma fəlsiz da galma.
38- Güzəllig qarın doyurmaz.
39- Tikənsiz gül olmaz.
40- Gülme qonşuña, gelir başına.
41- Həm ziyarət, həm ticarət.
42- Horoz ölmüş,
gözü çöplügdə gəlmiş.
43- İnsaf da dinin yarısıdır.
44- İysannar çiy süd emişdir.
- 15- Bəslə qarğanı oysun gözünü.
16- Bilməsen bir biləndən sor.
17- Bilməmək ayıb deyil,
soruşmamağ ayıbdı.
18- Borçlu ölməz, bənzi saralar.
19- Böylə qəm, böylə kədər,
böylə gələr, böylə gedər.
20- Böyük başın, böyük də dərdi olar.
21- Bülbülün çəkdiyi dil bəlasıdır.
22- Çax – çax edən nalçadır,
iş bitirən axcadır.
23- Çax mal haramsız olmaz,
çox söz yalansız.
24- Dadımlıqdır, doyumluğ deyil.
25- Dağ başından duman əskik olmaz.
26- Dərd verən eşq söyləyə.
27- Dərd var - gələr geçər,
dərd var- dələr geçər.
28- Dərdi çəkən bilər.
29- Dərd vərən dərmanın da vərər.
30- Dərvişin fikri nə isə, zikri da odur.
31- Dişdən artmaz işdən artar.
32- Dost başa baxar
düşmən ayağa.
33- Ev alma, qonşu al.
34- Əkə biçər qonan köçər.
35- Əqrəb etmez əqrebaya
rebaya etdiyin.
36- Əmanətə xayanət olmaz.
37- Fala inanma, fəlsiz da qalma.
38- Güzəllik qarın doyurmaz.
39- Gül tikənsiz olmaz.
40- Gülmə qonşuna, gələr başına.
41- Həm ziyarət həm ticarət.
42- Xoroz ölmüş,
gözü çöplükdə gəlmiş.
43- İnsaf dinin yarısıdır.
44- İnsan çiy süt əmbidi.

- 45- İsdəyən bir yüzü gara
verməyən iki yüzü (gara).
46- İşləyən demir pas dudmaz.
47- İşdən ardmaz, dişdən artar.
48- Kebabı köz öldürür yiğidi söz.
49- Gara xəbər tez yayılır.
50- Qarnın doymayacağı yere,
aşlığını bildirmə.
51- Qaribin boynu bükük olur.
52- Ad binenin, gılış guşananın.
53- Qız yükü, duz yükü.
54- Qız evi, naz evi.
55- Qızını dövməyən dizini dövr.
56- Qomşuda bişər bizə də düşər.
57- Qorkak bəzircan olmaz.
58- Nə ekərsən, onu biçərsin.
59- Nə qanırım nə qandırırım.
60- Nə şiş yansın, nə kebab.
61- Nuh der, peyğambər deməz.
62- Ölüm haq, miras heləl.
63- Ölüsü olan bir gün ağlar,
dəlisi olan hər gün ağlar.
64- Söz var gəlir keçər,
Söz var dələr keçər.
65- Su bulanmayınca, durulmaz.
66- Ucuz verən tez satar.
67- Ummadığı daş, baş yarar.⁴⁹
68- Pambıq satana,
beyaz kədinin ziyanı vardır.
69- Param *rezil*, ben aziz.
70- *Sabreden dərviş* müradına *ermiş*.
71- Söz böyünün *sus gücün*.
72- *Su gücünün söz böyünün*.
73- Süddən ağzı yanan
suyu üflərə üflərə içər.
- 45- İstəyənin bir üzü qara
verməyənin iki üzü.
46- İşlək dəmir pas tutmaz.
47- İşdən artmaz, dişdən artar.
48- Kebabı köz öldürər iquidi söz.
49- Gara xəbər tez yayılır.
50- Qarnın doymayan yerdə
aclığını bildirmə.
51- Qaribin boynu bükük olar.
52- Qılınc - qurşananın, At- minəndi.
53- Qız yükü, duz yükü.
54- Qız evi, naz evi.
55- Qızın döyməyən dizin döyər.
56- Qomşuda bişər bizə də düşər.
57- Qorxan bəzircan olmaz.
58- Nə ekərsən onu biçərsən.
59- Nə qanır, nə qandırır.
60- Nə şiş yansın, nə kebab.
61- Nuh dəyər, peyğəmbər deməz.
62- Ölüm haq miras halal.
63- Ölüsü olan bir gün ağlar,
dəlisi olan hər gün ağlar.
64- Söz var gələr keçər,
Söz var dələr keçər.
65- Su bulanmayınca durulmaz.
66- Ucuz verən tez satar.
67- Ummulmayan daş, yarar baş.
68- Pambıq satan,
ağ ildən qorkar.
69- *Malın aziz tutan, canın zəlil tutar.*
70- Sabir *eləyən*, müradına yetişər.
71- Söz ulunun, *su kiçinin*.
72- Su kiçiyindir *yol böyüğün*.
73- Süddən ağzı yanan,
qatığı üflərə üflərə içər.

⁴⁹ Atalar Sözü Sözlüğü

- 74- *Sürüden* ayrı düşeni,
gurd yer.
75- *Tavışan daa* küsmüş
dam haberi olmamış.
76- Tencire yuvarlanır, kapamı bulur.
77- *Terbiye terbiyesizden* övrenilir.
78- *Tilkinin biñ temsili* vardır,
hebsi da *alış armud* üsdünedir.
79- *Ummadıg* daş, baş yarar.
80- *Utanmazın* yüzüne tüpürmüşler,
“*oh yağmur yağdı*” demiş.
- 74- *Anasından* ayrı düşən,
quzunu gurd yəyəər.
75- *Ayı meşədən* küsüb,
meşənin xəbəri yox.
76- Çölmək dığırlanır, qapağın tapar.
77- Ədəbi kimdən öyrəndin?
78- *Ayının min bir oyunu var*,
hamısı bir *armud* üstədir.
79- *Kiçik* daş *da* baş yarar.
80- *Arsızın* üzünə tübürüblər,
“*yağış yağır*” demiş.⁵⁰

Deyimler

Kıbrıs'taki Türklerin ve Azerilerin dillerinde çok sayıda ortak deyim seslendirilmektedir. Bu çalışmamızda Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler kitabındaki deyimlerle Behruz Həqqi ve Seyfettin Altaylı'nın hazırladığı ve 2005 yılında Ankara'daki Prestij Matbaası'nda basımı yapılmış olan Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü'ndeki deyimleri karşılaştırdım. Bir bildiri bağlamında az sayıda örnek vermek zorundayım. Örnekler:

Kıbrıs Türk Deyimleri

- 1- Acı söz.
- 2- Acı acı ağlag.
- 3- Acı çekmeg.
- 4- Acı gün görmeg.
- 5- Âciz edmeg.
- 6- Aşlıg çegmeg.
- 7- Açıg kapı buragmağ.
- 8- Açıg olmağ.
- 9- Açılıb saçılmağ.
- 10- Ad çegmeg.
- 11- Adı çıgmağ.
- 12- Adam hesabına gomagağ.
- 13- Adam sanmağ.
- 14- Adam sarrafı olmağ.
- 15- Adam yerine gomagağ.

Azerbaycan Deyimleri

- 1- Acı söz.
- 2- Acı acı ağlamağ.
- 3- Acı çekmək.
- 4- Acı gün görmək.
- 5- Âciz etmək.
- 6- Aclıq çəkmək.
- 7- Açıq qapı buraxmağ.
- 8- Açıq olmağ.
- 9- Açılıp saçılmağ.
- 10- Ad çəgmək.
- 11- Ad çıxarmağ.
- 12- Adam hesab eləmək.
- 13- Adam sanmağ.
- 14- Adam sarrafı olmağ.
- 15- Adam yerinə qoymağ.

⁵⁰ Kümə Sözlər (Formeller) Sözlüğü

16- Adama dönmeg.	16- Adama dönmək.
17- Adamdan saymaq.	17- Adamdan saymaq.
18- Adamın gözü gararır.	18- Adamın gözü qaralır.
19- Adamın ganı doñar.	19- Adamın qanı donur.
20- Adım addırmamaq.	20- Addım attırmamaq.
21- Adımlarını aşmaq.	21- Adımlarını açmaq.
22- Adı ağızdan düşmemeg.	22- Adı ağızdan düşməmək.
23- Adı çıgmaq.	23- Adı çıgmaq.
24- Adı deliyə çıgmaq.	24- Adı dəliyə çıxmaq.
25- Adı dillere desdan olmaq.	25- Adı dillərdə dasdan olmaq.
26- Adı geşmeg.	26- Adı keçmək.
27- Adı gibi bilmeg.	27- Adı kimi bilmək.
28- Adı badsın.	28- Adı bata.
29- Adına sanına lâyıq.	29- Adına sanına layıq.
30- Adını ağzına almamaq.	30- Adını ağızına almamaq.
31- Adını batırmaq.	31- Adını batırmaq.
32- Adını gomaq.	32- Adını goymaq.
33- Adıynan şanıynan.	33- Adıyla sanıyla.
34- Ag gün.	34- Ağ gün.
35- Aka gara demeg.	35- Ağa qara demeg.
36- Ağaş olmaq.	36- Ağaş olmaq.
37- Ağalığ edmeg.	37- Ağalığ etmək.
38- Akıl akıla vermeg.	38- Ağıl ağıla vermək.
39- Aklını işledmeg.	39- Ağıl işlətmək.
40- Akıl kârı deyil.	40- Ağıl karı deyil.
41- Akıl sadmaq.	41- Ağıl satmaq.
42- Akıl vermeg.	42- Ağıl vermək.
43- Agla yakın.	43- Ağıla yaxın.
44- Akılda galmag.	44- Ağılda qalmaq.
45- Akıldan çıkarmaq.	45- Ağıldan çıxarmaq.
46- Akılsızlıq edmeg.	46- Ağılsızlıq etmək.
47- Ağır adam olmaq.	47- Ağır adam.
48- Ağır gelmeg.	48- Ağır gəlmək.
49- Ağır söz sövlemeg.	49- Ağır söz.
50- Ağır uyuku.	50- Ağır yuxu.

7. İrdeleme ve Sonuç:

Yinelemiş olayım. Atalarımız Orta Asya'dayken öteki Türk Boylarıyla olduğu gibi Azerilerle birlikteydi. Başka bir deyişle bir bütünün parçalarıydık. Daha sonraki yıllarda Azeriler ve Türkiye Türkleri dolayısıyla Kıbrıs Türkleri Orta Asya'dan Horasan'a göç ettiler. Birliktelikleri burada da sürdü. Dolayısıyla ortak kültür değerleriyle yoğruldu. Bilindiği gibi dil, kültürün bir dalı, bir boyutudur. Edebiyatsa dilsel bir sanattır.

Büyük Selçuklu devleti önceleri Horasan'daydı. Selçukluları oluşturan halkın bir bölümü Anadolu'ya göç etti. Kıbrıs Türkleri de göç edenlerin küçük bir bölümüydü.

Böylece Anadolu Türk kültürü ve sanatıyla buluştu. Selçuklu Devleti Anadolu'da egemenliğini sürdürdü. Selçuklu devletinin sonu Beylikler dönemi başladı. Kayı boyu Osmanlı Devleti'ni kurdu. Beylikleri egemenliği altına aldı.

Osmanlı Devleti de 1571 yılında Kıbrıs Adası'nın topraklarına kattı. İskan politikası sonucu bir bölüm Türk istemleri dışında Kıbrıs'a taşındılar. Ardından sürgün fermanlarıyla çok sayıda kişi Kıbrıs'a sürüldü. Gelenler kültürlerini de taşıdılar. Taşınan kültür Orta Asya'daki Horasan'daki, Anadolu'daki insanların ortak paydalarıydı. Her gelen geleneğini, göreneğini, inancını, dilini birlikte getirdi. Getirilen değerler kuşaktan kuşağa aktarıldı ve günümüze ulaştı. Hazırlamış olduğumuz bu bildiri günümüze kadar ulaşan ortak kültür paydalarımızın bir bölümüdür. Kuşkusuz olay ortaya koyduklarımı sınırlı değildir. Başka bir kongrede de onları ortaya koymak en büyük sevinçlerimden biri olacaktır. Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Abdulla, Mahirə. (2011). Ağıllı Qadının İntiharı. Adiloğlu Nəşriyyatı. Bakı.

Altaylı, Seyfettin. (2005). Azərbaycan Türkçəsi Deyimler Sözlüğü. Prestij Matbaası. Ankara.

Altaylı, Seyfettin. (1994). Azərbaycan Türkçəsi Deyimler Sözlüğü. M.E.B. yayınları. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.

Bəydilli, Celal. (2004). Atalar Sözü. Öndər Nəşriyyat. Bakı.

Bəydilli, Celal. İsmayılov, Hüseyn. Əiyav , Oruç. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı cilt 1-2-3-4-5 Səda Nəşriyyatı. Bakı.

Əhmədov, Təymur. Qurbanov, Allahşükür. Atalar Sözü Nurlar Nəşriyyat. Bakı.

- Ercilosun, Prof. Dr. Ahmet Bican (Komisyon Başkanı). (1992). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. Kültür Bakanlığı Yayınları. Başbakanlık Basımevi. Ankara.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (1997). Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Galeri Yayınları. Yazır Matbaacılık. İstanbul.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (2011). Kıbrıs Türk ve Azerbaycan Atasözleri – Özdeşler ve Benzerler Sözlüğü. Gökçeoğlu Yayınları. Ajans Yay Ltd. Lefkoşa.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (1994). Tezler ve Sözler I. Yakın Doğu Matbaası. Lefkoşa.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (2005). Toplu Masallar. Ay Oğlum Ayan Oğlum. Gökçeoğlu Yayınları. Özyay Matbaacılık. Lefkoşa.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (2005). Toplu Masallar. He Babam De Babam. Gökçeoğlu Yayınları. Özyay Matbaacılık. Lefkoşa.
- Gökçeoğlu, Mustafa. (2010). Kıbrıs Türk Küme Sözler (Formeller) Sözlüğü. Gökçeoğlu Yayınları. Yay Ajans Matbaası. Lefkoşa.
- Haqqi, Behruz. (2005). Türk Deyimleri. Qrifli Nəşr. Bakı.